

Groparnas och systemens funktion

Vilken är då den praktiska skillnaden mellan fångst i system och i enstaka gropar? Om groptypen således enligt ovan varit vald med tanke på det andra, mera *passiva* momentet i fångsten — nämligen att få djuren *leva* i groparna — så kan man säga, att valet mellan system och enstaka gropar hör ihop med det första, mera *aktiva* momentet — nämligen att få djuren *till* groparna. Gropfångst är ju dessutom i sin helhet en passiv jaktmetod; groparna skulle fungera i jägarens frånvaro och locka eller tvinga till sig bytesdjuren. Av flera skäl är nämligen aktiv hetsjakt mot groparna osannolik.

Naturligtvis är både enstaka gropar och fångstgropssystem placerade i terrängen med ledning av den förtrogenhet med villebrådets vanor, som generationers jägartradition skänker. Fångstgroparnas läge bör därför också ha ett klart samband med bytesdjurens ekologi; de ligger där man erfarenhetsmässigt förväntade sig eller visste, att djuren uppehöll sig eller passerade. Terrängavsnitt, som var begärliga vid bytesdjurens näringssök, samt viltstråk och pass vid deras vandringar torde därmed vara de två huvudtyper av terränglägen, som kan ifrågakomma. Man kan dock långt ifrån alltid skilja på dessa i praktiken — i varje fall inte utan ingående kunskaper om de större hovdjurens ekologi eller utan omfattande jakterfarenhet.

Groparnas placering och fördelning har också samband med den årstid, under vilken den huvudsakliga fångsten ägde rum. Det är nämligen entydigt belagt i den äldre litteraturen, att vinterhalvåret och framför allt senhöst och förvinter var den lämpligaste tiden för gropfångst. Skälen härtill var flera. Dels har sannolikt bytesdjurens vanor varit en viktig orsak och dels var flera praktiska problem lättare att lösa under denna tid — t.ex. iståndhållning av gropar och stängsel och transporter. Dessutom var sedan länge jakt på älg förbjuden i svensk lag från fastetiden till slutet av sommaren.

Flera både litterära och traditionella uppgifter — även upptecknade så sent som vid fornminnesinventeringen — talar om att man försett fångstgropar med lövkärvar eller hela lövhässjor för att locka älg till groparna. Nordholm är även här vittnesgill: "Sist tages en hop små sälg (älgens bästa vinterspis) som sättes i små lunder å båda sidor om gropen; det kallas av lantmannen ber". Hålet i gropens tak var då maskerat med kvistar, och från de två övriga sidorna utgick ett stängsel — kallat "rogård" — av klenvirke vars längd dock ej anges. Däremot omtalas aldrig här mera än en grop inom anläggningen, varför man bör kunna utgå ifrån, att med denna och liknande beskrivningar har avsetts enstaka gropar och rimligen också de nu registrerade smågrupperna av ett par-tre gropar. Om passen varit tillräckligt små, har de sistnämnda dock givetvis också kunnat fungera som system. Till dessa enstaka gropar har man alltså på så sätt kunnat locka bytet med en åtel.

Även beträffande detta första, aktiva moment i gropfångsten har Broman en intressant uppgift, som hjälper oss att förstå de stora gropsystemens funktion. Han omnämner nämligen, att flera gropar lades bredvid varandra, varefter "sattes stänger på båda sidor ifrån det ena träet till det andra, hela långa trakten bort åt, så att allenast ledet eller öppningen var mitt över graven". Denna maskerades även i detta fall med kvistar, vilka gärna kunde vara begärliga för älgen, men däremot omtalas ingen åtel. Från andra håll omtalas också dylika stängsel med snaror eller drag — d.v.s för självskott gillrade spjut — i öppningarna. Det är naturligtvis inte uteslutet, att gropar och dylika anordningar kunnat kombineras i samma anläggning.

Det folkliga namnet på ett dylikt fångstgropsystem har varit "älgsgård". Ordet är talrikt belagt både i historiska källor — i vissa fall redan under medeltiden — och i bevarade ortnamn. Som exempel kan nämnas Älgsgårdsvattnet (Stora och Lilla) och Älgsgårdsbrännan i Hammerdal, Älgsgårdsloken på gränsen mellan Aspås och Lit, Älgsgårdsvågen vid Lången samt Älgsgårdsflon på flera ställen, alla nära fångstgropsystem. Även namn som Älggrubban och Älggravsliden är kända på platser med fångstgropar. I Jämtland har däremot inte nu upptecknats något namn på rengård-, men dylika finns belagda t.ex. i Västerbotten. Benämningen älgsgård tyder på, att själva stängslet uppfattats som en central del av anläggningen.

I ett känt fall kan man i Jämtland ännu få en uppfattning om, hur ett dylikt stängsel kan ha tagit sig ut. I skogen vid Bölesbodarna i Offerdal finns nämligen nu till stor del övermossade rester av ett dylikt, dock utan fångstgropar. Det kan ha varit använt för snaror eller drag. Det består av fällda, grova tallstammar med delvis kvarsittande, uppåtvända grenar. De har fällts i en riktning och ligger fortfarande invid stubbarna. En påbyggnad finns delvis bevarad i ett-tre skikt. Rester av snedsträvor är synliga, ställvis med spår av knutning. Den ursprungliga höjden är givetvis oviss, och sannolikt kan en påbyggnad med ris, spillvirke, vindfällen och dylikt ha gett sådana stängsel en anseelig höjd.

Fångstgropssystemens utformning har varit växlande och beroende av flera faktorer. Det primära var naturligtvis viltstrå-

Rester av stängsel av grova tallstammar vid Bölesbodarna i Offerdal socken. I förgrunden en snedsträva. Det har sannolikt tjänstgjort för andra fångst-anordningar än gropar.

kens utsträckning och tillgången på jaktbart vilt. De rektangulära bottenplanen ligger alltid närmast vinkelrätt mot systemens riktning, och dessa övertvåras i sin tur mycket ofta pass, som avgränsas av naturliga förhållanden. Villebrådet skulle alltså hindras av stängslet, ta vägen över de maskerade groparna och därvid löpa ned i sparkfällorna eller alternativt spetsas på pålarna. I Jämtland — och framför allt i områden med urbergsmorän — finns otaliga exempel på hur ett gropsystem spärrar ett dylikt pass, t.ex. mellan två bergshöjder, mellan en sjö eller älv och en bergfot, mellan myrar och berg eller vattendrag etc. i talrika

kombinationer. En något annan typ av pass är de, som löper längs vattendrag eller myrkanter — sannolikt vid vadställen eller vid viltväxlar vid in- och utpassage ur skogarna.

Groparnas antal blir i första hand beroende av passets bredd, men även andra faktorer kan ha inverkat härpå, t.ex. markbeskaffenheten och vilttillgången. Eftersom det måste ha varit ett ansevärt arbete att gräva gropar och uppföra stängsel till en "älgsgård" med exempelvis ett par tiotal gropar och 600—800 m stängsel, kalkylerade man säkert både tid och arbetsinsats i förhållande till det väntade utbytet, innan man satte igång arbetet. Det är också möjligt, att man kunde överväga alternativa lösningar — t.ex. snaror eller drag — vilket vi i dag inte har möjlighet att få veta. Ett gott viltstråk kunde antagligen motivera stora anläggningar även i hårdarbetad terräng, medan man i lättgrävd mark kunde kosta på sig ett system även i mindre givande stråk. Även efterfrågan på fångstprodukterna har givetvis haft en grundläggande betydelse för arbetsinsatsen. På detta sätt framstår fångstgropsystemen som ett resultat av flera variabler: vilttillgång, efterfrågan, markbeskaffenhetsförhållanden, tillgång på tid och arbetskraft och möjlighet till alternativa lösningar. Naturligtvis kan också många system vara successivt utbyggda och utökade med nya gropar, när man fått erfarenhet av deras funktion.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas, att de enstaka groparna i första hand sannolikt har gillrats med åtel för att locka till sig bytet, medan systemen varit försedda med stängsel för att leda bytet till groparna. Båda typerna av anläggningar kan ha haft antingen gropar med sparkfälla eller gropar med spetsade pålar för att kvarhålla bytet. De enstaka groparna har troligen i första hand legat invid djurens normala uppehållsplatser, medan systemen utnyttjat viltstråk och pass. Fångsten har ägt rum i första hand på senhöst och förvinter, då groparna sannolikt rustats för säsongen för att därefter vittjas med längre eller kortare mellanrum.